

нями. Ці різдвяні звізди помандрували разом з волонтерами з «Батальйону відважних жінок», під проводом Ганни Гулій на Схід, аби передати часточку Різдвяного духа та родинного тепла нашим хлопцям на передовій.

Велике починається з малого... Тому закликаю всіх: будьте щедрі серцем в ім'я добра і милосердя! Нехай не зашкарубнуть ваші душі, відкрийте свої серця для добра! Нехай потреба робити добро стане вашою щоденною потребою!

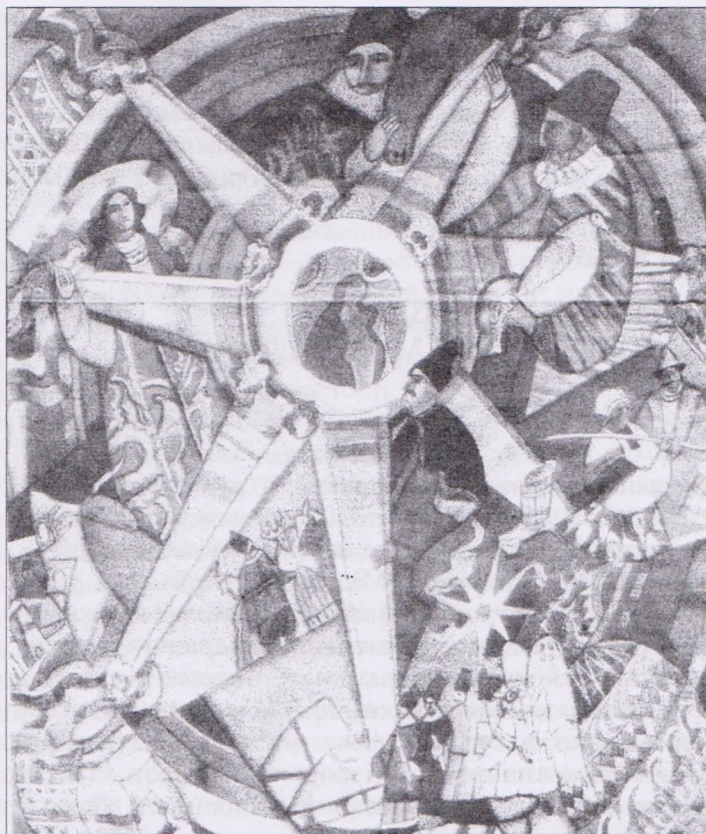
ОБРАЗ РІЗДВЯНОЇ ЗВІЗДИ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

*Олена Падовська,
кандидат мистецтвознавства*

Серед вершинних виявів національної культури світло Різдвяних звізд, які щорічно 8 січня спалахують у велелюдних, вже традиційних для Львова процесіях-ходах, є чи не найпоказовішим дійством. Ті ходіння віддзеркалені у численних ЗМІ. Їх представляють рекламованою туристичною родзинкою Львова й цілої України. У святковій веремії за множинністю представлення в загальному барвистому морі зустрічаються одиничні *рукотворні перлини й пересічні екземпляри*. Унікальність, здатність являтися провідним елементом вертепної дії, де звіздар безроздільно стягує на своєму мистецькому витворі глядацьку увагу – основоположна риса до творення образу Різдвяної звізди. Власне, про неповторний, вкарбований в свідомості кількох поколінь ХХ ст. образ нам йтиметься.

Оскільки під таким кутом зору, як окреме явище, виготовлення та побутування звізди не розглядалося, це дослідження для мене – очевидця і учасника, обмежене колом доступних джерел, у той час як інший фактаж з об'єктивних причин залишатиметься в тіні незнання. Тому, не претендуючи на повноту розкриття теми чи на вичерпність джерельної бази, пунктирно лишень перекину місток зі світлин, зображень та словесних описів. Як автор книги спогадів про Малковичі на Надсянні – рідне для мого батька, подам дещо розпирене поясненнями цитування тих джерел, на які покликалася у своїй книжці. Додам те, що стосується теми Різдвяної Звізди, але трапилося під руку вже після виходу «Книжки про Малковичі». Наперед вибачаюся за побіжність вибірки наведених тут уривків. А проте свіжість вражень від своєї зустрічі з Різдвяною звіздою, якою захоплено і з трепетом діляться вихідці з Надсяння та Лемківщини, служить підтвердженням, що образ Різдвяної Звізди сформований і живе у свідомості українців попри будь-які зовнішні обставини.

Кажучи слово «образ», маю на увазі здатність писаного літературного тексту ліпити в уяві річ надовго вкарбовану в пам'ять. Ілюстрування в інший спосіб доносить вигляд Різдвяної звізди, а тому надам тут джере-

Феодосій Гуменюк. Різдвяна зірка, 1990.

Репродукція картини на титульній сторінці часопису «Наша Віра»

ла, де вміщені фотографічні зображення Звізди, також назву імена графіків та живописців, які в царстві агностиків ХХ ст. у своїх творах являли нам Ї, як символічну присутність Святості в буденності.

Сприйняття образу Звізди, сформованого колективною свідомістю, насправді дуже індивідуальне. Проілюструю це на прикладі суголосного своїм почуттям твору Феодосія Гуменюка. Український живописець і графік Ф. Гуменюк звертався до теми Різдва – графіка: «Колядники» (1987), «Коза», «Вертеп», «Різдвяна зірка», «Парубки колядують» (усі – 1990), живопис: «Ряджені» (1975), «Різдво в Україні» (1984), «Коляда», (1986), «Малапка» (1988), «Різдво. Нова радість стала» (2002) [Енциклопедія сучасної України http://esu.com.ua/search_articles.php?id=24697]. Назви дають підстави сподіватися, що на полотнах і в графічних зображеннях з-поміж інших метафоричних символів представлена й Різдвяна зізда. Сподіватися, бо безпосередньо жодної з картин лау-

реата Шевченківської премії (1993) не бачила. У віртуальних галереях зорієнтована на духовні національні цінності творчість Ф. Гуменюка обмежена репродукуванням картин неріздвяних. У роботі «Колядники», репродукція котрої представлена в «Енциклопедії сучасної України», вертепні персонажі затуляють собою дуже умовно подану звізду. На жовтій, певно дерев'яній площині центрального багатогранника в овалі – Марія із Богодитям. Зображення іншої звізди художника вміщено було на титульній сторінці часопису «Наша Віра» [газ. Наша Віра, грудень 2017, № 12 (357)]. Картина «Різдвяна зірка» (1990) певно з альбому Ф. Гуменюка (АВС-арт/ Редактор-упорядник А. Маричевська, 2010), дарма, що в ахроматичній подачі газетного друку, з першого погляду дарує відчуття чару й розкоші Різдвяного торжества. У свій «канадський» період творчості (1988-1992) у переддень Української Державності художник малює картину-передбачення: за кілька літ розпочнеться Львівська хода Різдвяних звізд, як обрядодія національного рівня на кшталт всесвітньовідомих карнавалів. Феєричне зображення Різдвяної звізди – семипроменева, з великим диском основи, на якому прочитується силует ікони Матері Божої з Богодитям ліплене пастозно розгонистими мазками. І власне композиційний прийом, застосований Ф. Гуменюком, коли центральний елемент картини виведений на авансцену, а всі інші – портрети, жанрові сценки, сюжетні лінії – тільки проглядають у проміжках між масивних об'ємно виписаних рогів центральної фігури, дозволяє таке трактування. Адже розміщення в правій нижній частині полотна гурту колядників з ангелом і звіддарем – восьмипроменева маленька зірочка і гігантська в порівнянні з нею основна (можливо, виписана в русі і тому через її динамічне обертання годі в ній долічитися того останнього, восьмого променя) – творять множинність, велелюддя поступального ходу, що величаво розгортається на полотні й перетікає в довколишній простір позачасової реальності.

У всіх випадках у Ф. Гуменюка звізда одна: центральна Богородична ікона, довкруг промені, які згідно з вимогами композиції картини прочитуються де більше, а де менше. Так художник формує Образ Різдвяної звізди. Через прийом узагальнення цей Образ будить у кожного приспані підсвідомі особисті враження, переживання. Полотно було репродуковане в газеті аж напередодні Різдва 2017 року, а тому інспірувало ряд відповідних до мого досвіду асоціацій.

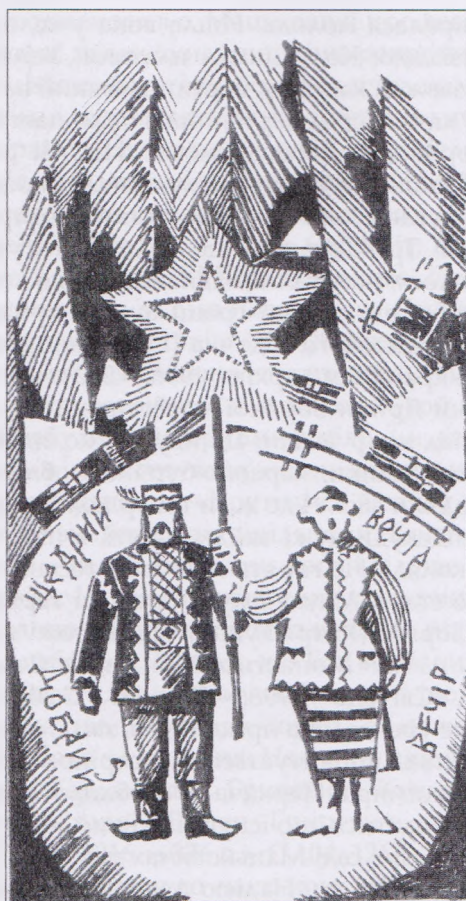
На сприйняття Різдвяної звізди в художньому зображенні впливає час виконання твору і ставлення, яке тоді складалося в суспільстві. Впродовж ХХ ст. на цілому підсовєцькому просторі Різдво Спасителя і Вертепна дія були вилючені, як несумісні з панівною атеїстичною ідеологією. Інакше відбувалося на територіях, що перебували під польським впливом. Іще до Першої світової війни відмова українського селянства від алкоголю, звернення до традицій, відновлення національної пам'яті

послужили справі відродження Українства. Святкування Національного Різдва, розквітле в першій третині ХХ ст. і систематично відзначуване в час німецької окупації, виховало покоління, для котрого Образ Різдяної звізди був органічним і неодмінним атрибутом свята.

Краєзнавці-мемуаристи лишили згадки про побутування звичаю ходіння зі звіздою в своєму селі. З їхніх спогадів, виданих вже в 1990-х роках, довідуємося про піднесення явища звідарства у міжвоєнному чверть-столітті на Надсянні. Покликаючись на спогади колишніх учасників, можемо скласти уявлення про те, що саме закладалося в їх дитячій уяві від зимових свят. Починаєш розуміти, що колишні надсянці згадують про Різдяну звізду частіше, ніж на інших теренах України не через особливість місцевого звичаю, але радше даниною ностальгії за втраченим раєм, дитинством, місцем, де вперше побачили світ. Тому картини золотого дитинства і ранньої юності, що їх змальовує уява, визначаються деталізованим описом /матеріали, технологічні прийоми, способи організації громадки колядників довкола Різдяної звізди, її призначення в обрядодії.

У філософському творі «Світогляд любови» Остап Грицай окреслив ряд величин загальнолюдської моральності. Вибудована чітка ієрархія: Матір Божа – Богодитя Ісус – виховна родинна традиція (в даному випадку – прикрашене новорічне деревце): «Все наново відживають вони в нас, сі діточо наївні, діточо радісні й діточо віруючі – різдяні мрії. Їх матір заземська, нечувано гарна звізда над убогим Вефлеємом (підкреслення моє), їх душа – боже дитя, а земським одягом – ялинка. Мала, зелена ялинка, прибрана невибагливими діточими прикрасами. Блискучими ланцюшками, склеєними з пестрого паперу. Позолочуваними горішками й яблочками та малесенькими дзвіночками, ніжний звук яких вражає так, як перші слова дитини. І свічечки є ще в різдяної ялинки: дрібні, красні свічечки, яких чудне сяйво пригадує золотисте мерехтінне зірок». Поєднання поняття «звізди», так, саме «звізди», а не зірки чи зорі з неземною (заземською) матір'ю Спасителя, розкриває первинний зміст цього культурного феномену [Др. Остап Грицай. Світогляд любови: «Різдяні мрії» [Український прапор, Відень, 1922, Ч. 1, С. 2-3] – доступ: <https://zbruc.eu/node/75175> - 06.01.2018.]. О. Грицай – знаний публіцист міжвоєнного 20-ліття на теренах Надсяння, мав можливість через часописи Відня, Перемишля і Львова поширювати свої просвітницькі ідеї.

Певно, ніде пам'ять Різдва не закорінена так міцно, як у серцях тих, для кого земля предків навіки втрачена. Минуле напливає настільки докладно – в запахах, звуках і навіть тактильних почуваннях, що спомини сіл, які стерті з лиця землі на території сучасної Польщі, виглядають не тінями, але самим життям. Згадки затримують такі деталі, які для недепортованих є звичними, а тому не зауважуються і легко відмирають. Тим-то й обумовлена численна присутність у споминах депортованих

Богдан Гурман Листівка «Добрий вечір, щедрий вечір!». 1969.
Туш, перо. 16x8,5 см

Різдвяних зізд — витворів сезонних, які виготовлялися щорічно, а по святах спалювалися. Для колишніх мешканців сіл Надсяння зізди з театралізованого реквізиту набрали символічного значення.

В одному з перших видань про трагедію депортованих із Надсяння представлена важлива функція зізди. В час виконання численною громадою хору театралізованої дії просто неба, саме зізда притягала увагу найменшої глядацької аудиторії, тих кого через малолітство з хати не випускали і вони спостерігали за всім з вікна. У це свято в Тенетиськах завжди прекрасно співав хор. Першою колядою була «Бог Предвічний народився». Опісля звучала «Нова радість...», «Дивная новина» й всі наступні колядки, яких так багато сотворив наш народ. Після Служби Божої народ повертався домів на святковий обід. У перший день

Різдвяних свят збиралася молодь. Йшла вона у село колядувати: хто з вертепом, хто зі звіздою. Колядникам платили. Усі знали, кому давати гріш. Збирав його завжди хлопець, перелицьований на жида. Ті, що з вертепом, заходили у хату. Серед вертепників були пастушки, царі, смерть, янгол, Ірод з охороною та, обов'язково, жид. Зі звіздою ходив хор. Приставав він біля вікон. Освітлену звізду прикладали до вікна, щоб бачили її діти. Хор заспівував кілька колядок, вітав господарів та всіх домашніх і також збирав гроші. Треба сказати, що люди, навіть у хатах, де не завжди багатство переливалося, намагалися якнайщедріше винагородити колядників. Знали вони бо, що зібрані гроші будуть призначені на потреби читальні, школи або дитячого садочка [Гук Іван. Село над Солокією. – Варшава: Вид-во «Український архів», 1996. – 292 с. – С. 224-225].

Текст від поетки Ярини Зоряної – звернений до зір плач: «Поблискують зірки, з-понад хмар зізди. Це йдуть з колядою статечні газди... Бачу ваші засніжені шапки, червоно-бурякові обличчя від морозу... І «зізди», що проводили вас... І де ж ви тепер колядники моїх юних днів? Пусті там хати, подекуди чужі зайди сидять в них. Ніхто не відчиняє дверей назустріч коляді. Не горять свічки на тесаних столах, не усміхаються ікони, бо не стало Дідуха і куті. Заросли тернями стежки ваших кроків...» [Ярина Зоряна (Катря Гуцал). На сторожі душі: вірші, оповідання, спомини. – Львів: Монастир Монахинь Студійського Уставу. Видавничий відділ «Свічадо», 1996. – 72 с.: іл. – С.20]

Яскрава і майже уречевлена присутність зізд, як святочного елементу Різдвяного дійства, прочитується зі сторінок мемуаристики Івана Кривуцького, Володимира Перхача і особливо Мирослава Бардахівського. Навіть може здатися, що існував певний утаємничений осередок зіздарства зі столицею в селі Мацьковичах поблизу Перемишля.

Задовго до знайомства з п. Надією Дзвоник та працівниками Музею народної архітектури та побуту у Львові, з книги І. Кривуцького «Де срібнолентий Сян пливе...» довідалася про Володимира Шагалу. Ентузі-аст-краєзнавець і автор книги зналися відавна, зустрічалися тут, вже по переселенню. У Кривуцького читаємо: «На Різдво в селах Клоковичі та Аксманичі (15 км на південь від Перемишля) можна було зустріти все, що згадується в українській народній творчості: колядники з вертепом, перебиранці з масками звірів, колядники зі звіздами заввишки чи діаметром від решета в малих хлопців до 1,8 м у дорослих... Тільки за два останні десятиріччя їх оживив відтворив непрофесіонал Володимир Шагала із Нижанкович Старосамбірського району. Родом він сам із Клокович, які залишилися під Польщею, заселені, як і Аксманичі та інші сотні українських сіл, поляками. На жаль, Володимир Шагала лише один...» [Кривуцький Іван. «Де срібнолентий Сян пливе...». Видання друге, доповнене. – Львів: Логос, 2000. – 376 с. – С.85-86]. Не судилося І. Кривуцькому дізнатися, що започаткована В. Шагалою справа відродження традиції Різдвяних зізд набула розвитку. Він щиро порадів би за товариша.

В споминах уродженого в с. Мацьковичі професора, доктора технічних наук В. Перхача, звізди якнайпишніше репрезентовані: «...Й довершувала різдвяне дійство багатоголоссям одвічна коляда, що звучала над тим світом. Її несли колядники з різнобарвними диво-зірками. Не баченими в жодних краях... Ці звізди вражали уяву. Велетенські – десь двохметрових розмірів із кількома десятками рамен (тут їх називали рогами), заклечаними паперовими променями китицями...» [Перхач Володимир. А на Засянні дзвони мовчали... – Львів: Євросвіт, 2003. – С. 7].

У вміщеному в книжці М. Бардахівського біографічному нарисі «Михайло Томашівський» зі слів його батька Степана оповідалося про Різдяні звізди юнацьких вертепів: «У 1920 р. кусеницькі каваліри вивчили вертеп по-польськи і на Різдяні свята ходили «Boży Króle». Хоча в селі було вісім звізд, навіть подвійних, але як нове – той вертеп зробив сенсацію...». В селі люди були майстерними різьбярями, столярями, стельмахами, меблярями. Тож змайструвати механізм звізди, яка оберталася не становило великих труднощів. «Крутилися й сяяли кольорами прекрасні звізди, вигадливо змайстровані умільцями. Кожна частина села мала свою велику звізду – на двадцять три роги і більше. А ще були десятки малих, дитячих звізд. Ці звізди робили ще у дохристиянські часи. Наші предки вірили в єдиного Бога, а зірки на небі – то його діти. Тому робили звізди, подібні до небесних. Вірили, що Бог все бачить з неба і, побачивши подобу свого дитяти, при ньому побачить її творця і його захистить від напасти, візьме під особливу опіку, а може й винагородить». [Бардахівський М. Село з Надсяння. Надання, пошук, збирання спогадів та світлин родини: Бардахівські, Грицевичі, Кучерепа, Богіри, Новаки [Мирослав Бардахівський, Роман Грицевич; післямова Володимир Середа. – Львів: [б. в.], 2016. – 376 с. – С.104, 126].

Чи не найбільш вирашною частиною книжки М. Бардахівського є світлина з докладними підписами. У Розділі 3. «Під німецьким чоботом» на фото 3.35. представлена звізда з 1942 року: «На тлі першої хати-читальні звізду на 23 роги тримають Андрій Грицевич, Пилип Саган (Філько), Іван Куніцький, Славко Кучерепа «Щельб». Фото Володимира Сагана». Заувага до даного фото в таблиці: «Поки що це єдина знайдена світлина з «мацьківською звіздою»» свідчить, що автор проводив пошукову роботу, доклався до вивчення звіздарства. У Розділі 7. «В Україні незалежній» фото 7.16. зроблене в грудні 2010 року: «Звіздар Богдан Новак і Петро Гончар в Києві з великою звіздою біля Патріаршого Собору». В таблиці пояснення: «Звізду виготовив Богдан Новак. Оздобила пані Юля Гризлюк, внучка Олександри Кучерепа. Петро Гончар – директор музею Івана Гончара у Києві, чоловік славної співачки Ніни Матвієнко».

Коли фотографії доносять зображення самих звізд, які були виготовлені та побутували, то художня їх інтерпретація в творчості професійних митців – вітальна листівка, оформлення книги, живопис і скульптура – підносять артефакт до рівня символу. Образ Різдяної звізди зустрічається у творчому доробку художників-шістдесятників. Зокрема, в

Опанаса Заливахи серед вітальних листівок (у виданні «поздоровчих поштівок») 1985-1993 рр. є одна зі звіздою. Її тримає група вусанів у високих смушкових шапках. Над ними надпис «Веселих свят!» та ластівка в польоті, як символ щедрівок, а під ними – привітання: «З новим роком!». Довкола, по краях листівки, п'ять зірок, котрі мало чим від центральної шестипроменевої звізди відрізняються. Кольоровий друк надав їй із колядниками червоно-жовтого забарвлення, в той час, як краї одержали синій та зелений відтінки [Опанас Заливаха. Альбом/ Упор. Б. Мисюга. – Київ: Смолоскип, 2003. – 160 с., іл. – С.116, №16]. В графічному творі О. Заливаха умовно потрактує зображення звізди через невеликий розмір картки та можливості лінориту. У малярстві ж стилістичний лаконізм диктований іншими, глибинними причинами. Так, у творі «Вертикалі» світла фігура Ангела тримає держак зі звіздою, перетвореною на коло з вписаним в осердя знаком «інь-ян». Граничне узагальнення дозволяє оку пильного спостерігача самостійно домислити зміст зображеного [там само. – С.152: Опанас Заливаха. «Вертикалі», 1999 р., полотно, олія, 93x70].

При звертанні до теми вертепного дійства й за часів СРСР зображали звізду. Цей мотив зустрічається у вітальних Різдвяних листівках львівського графіка Ігора Боднара. Звізда фігурує у циклі ліноритів Богдана Сороки (Колядники. 19x18,7 см; Святій. 18,3x18,6 см), що постали ще в 1969 році, як ілюстрації до збірки поезій Ігора Калинця «Відчинення вертепу» (опубліковані під загальною назвою «Фольклорні мотиви» у книзі І. Калинця «Поезії з України» Лондон-Брюссель).

Серед вітальних листівок Богдана Гурмана 1960-70-х років – чотири із Різдвяною звіздою. Зрозуміло, що художник, професійний ілюстратор книг малював їх виключно для своєї родини. Дія на листівках переносить нас у Карпати. Тут, на тлі гірського пейзажу гуцул і гуцулка держать звізду, в якій 5 рогів [Листівка «Добрий вечір, щедрий вечір!». 1969 р. Туш, перо. 16x8,5 см]. На другій картці персонажі помінялися місцями: гуцул розміщений справа, а гуцулка – зліва. На дівчині вже не кептар, а більш відповідний до пори року коротенький кожушок. Звізда залишилася без змін. Листівка кольорова, тому зображення звізди розбите на три шари: середній – червоний, поверх нього – рожевий і крайній – жовтий [Різдвяна листівка. 1969 р. Акварель, папір. 15x9,5 см]. Третя листівка має більш оповідальний характер. Зверху на білому тлі містить побажання: «Веселих свят!». Під написом здіймається темно-синій купол неба, зірка і видно серпик місяця. На тлі неба церква, три бані якої вінчає по хресту з подібним півмісяцем. Нижче – ряд ялин, вкриті снігом хати і колядники зі звіздою біля них. Передній план – дві постаті зі звіздою і ще двоє під вікном хати. На листівці одразу дві звізди, обидві мають по 8 рогів-променів. Вони просто білі, обведені синім контуром [Листівка «Веселих свят!». 1970 р. Акварель, папір. 18x9,5 см]. Остання з вітальних листівок складається вдвоє. Верхній лист є проріза-

ним ножицями вікном. Картинка з середини проглядає крізь отвір. Там, за вікном, немовби з-над двору співають коляду двійко діток, падають сніжинки. Діти тримають звізду з 12 рогами-променями. Шість більших рогів червоні і закінчуються кутасиками, а інші шість менших жовтого кольору і без кутасів. По центру звізди горить свічка [Листівка подвійна «Веселих свят і щасливого нового року!». 1970-ті рр. Акварель, папір. 15x11 см].

Альбом гравюр відомого у США художника Василя Мадзеляна супроводять етнографічні нариси його брата Степана. Це видання містить спогад Різдвяної звізди в тексті і в графічному зображенні. Спинимось на графічній роботі В. Мадзеляна, яка зображає Різдвяний вечір на Лемківщині. На тлі гір при світлі місяця-повні видніють хижі й дерев'яна церква. Засніженим шляхом йдуть юнаки – один зі звіздою, а другий – міхоноша. В основі звізди – шестикутна, майже кругла форма, до кожної грані якої кріпиться по рівнораменному трикутнику-ріжку. Коли доглянутися, то вдалині побачимо ще одну групу колядників теж зі звіздою. Рисунок кожним штрихом промовляє, але не менш промовистим є нарис С. Мадзеляна «Колядуванця», в якому яскраве враження постає величавим дивом для юної душі і досвідом, що супроводитиме життям: «Ясне кольорове світло вашої звізди, що крутиться, веселкою проникає через замерзлі шибки, за котрими малі діточки прохукали круглі отвори, щоб вам краще приглянутися...» [Мадзелян С. Лемківщина у творчості Василя Мадзеляна: Гравюри/ Упоряд, вступ. ст. І. Красовського. Львів: Край, 1993. 86 с.: гравюри. – С.78-79].

Робота самодіяльної художниці, вчительки Надії Гаранюк-Слободюк (1923-2020) теж родом з дитинства. Картину з колядниками, які несуть багатобарвну шестипроменеву звізду, вимріяла-закомпонувала так, як це їй ввижалося. Часом повторювала картинку, композиційно майже не видозмінюючи. Один із варіантів було придбано, а згодом опубліковано в Канаді, як поштівку. Інший – власність приватної збірки родини Блажко представлений на фотографії [див. фото від Макса Болкота]. Враження від цього твору Н. Гаранюк цитую з свого відгуку на виставку художниці в Будинку вчителя «Барвісті прозірки Надії» (19.12.2001): «Надія кличе піднятися над буденністю, в гори, де так вільно дихати. В її картинах віддзеркалилися Карпати в різний час... От зимовий краєвид із колядниками: останні промені передзахідного сонця передають естафету світла Різдвяній звізді, а весела громадка дітей несе її до людських осель. Чи не тому, що рідкісне українське ім'я її батька Хризантії із грецької значить золото, пейзажі Надії світла повні? Є тут різні гатунки і джерела світла, що їх природу мисткиня вивчила. Бачимо, як ковзаючий промінь пестить землю... як холодне зимове світило поціляє гострим, мов лева, промінням у снігові завії... І хоч далеко тим одкровенням до чудес Куїнджі, а проте малі й так несподівано яскраві вогники, запалені рукою учительки, будять до творчого пізнання довкілля усіх небайду-

жих». / Про непересічну долю жінки-мисткині див. Гаранюк Надія. Так було, Господи помилуй, щоб не повторилось/ Ветеранський вісник. – № 12 [17], 2019. – С.10-11.

Починаючи від перших вертепів у Львові, організованих «Товариством Лева», зоря Різдва проквітла як в численних варіантах та способах виготовлення, так і в художньому інтерпретуванні (6.-8.01.1988). Була звізда на першому святкуванні Старого Нового року в Львівському державному інституті прикладного і декоративного мистецтва (1989, тепер ЛНАМ). Костюми і святкову атрибутику вертепної вистави тоді створили викладачі – Наталка Дяченко-Забашта, Дарія Біла, Євгенія Балицька, Ольга Голяк, Зеновія Шульга та Петро Сташків [Шульга Зеновія. Рукотворна тканина. Традиції та сучасність. – Львів-Сургут: ТЗОВ «Компанія Гердан», 2005. – 256 с., іл. – С. 200]. Організація на межі тисячоліть на базі Львівської академії мистецтв доцентом З. М. Шульгою масштабних зимових мистецьких акцій спонукала художниць до створення звезд, а також до зображення мотиву звізди в своїх композиціях. В рамках співпраці викладачів ЛНАМ із Коледжем російської культури ім. А. С. Знаменського та культурно-просвітніми товариствами Західного Сибіру львівські мисткині в галузі текстилю здійснювали численні проекти зі збереження національних культур у поліетнічному середовищі. Зокрема, у центрі культури «Нефтянік» міста Лангепас під керівництвом Тетяни Ільїної фольклорним ансамблем «Добродеї» була поставлена вертепна драма 2001 року. Звізда в них проста, така, що не обертається. За формою її 8 променів вписуються у 2 квадрати [Шульга Зеновія. Там само – С. 198]. Впродовж десятиліть Зеновією Михайлівною провадиться робота над Міжнародним етномистецьким проектом «Екологічний ракурс». Це – симпозиуми, фестивалі, конференції, художні виставки, де митці та всі зацікавлені вирішують важливі проблеми сучасності. Вони підняли глибинний пласт родинно-побутової обрядовості українців, намагаючись вдихнути життя у численні ритуали та прадавні звичаї та адаптувати їх в сучасному етнодизайні. Для того зверталися до праджерел української духовності. Результатом виставкової діяльності під гаслом «До вінця», стало однойменне видання, в якому З. Шульга так пояснила символічне значення Різдвяної звізди: «...Очолює групу колядників Звіздар з Різдвяною (Вифліємською) зорею, яку виготовляють з дерева, паперу, а ще з житніх, пшеничних, вівсяних колосків у вигляді восьмикутної Зірки-Сонечка, що нагадує про традицію народної обрядовості сонцевороту, перенесеної з осені на зиму». Цю сторінку альбому ілюструє світлина з промовистим підписом: «Група студентів Львівського греко-католицького ліцею ім. К. Шептицького з колядою у школярів м. Донецька. Звіздар: Андрій Микитишин. 1992 р., м. Донецьк, Україна» [Шульга Зеновія. До вінця: українська весільна обрядодія. – Львів: «Апріорі», 2009. – 168 с., іл. – С. 23]. Звізда на світліні в тіні, дещо обрізана зверху. Все ж видно, що вона безкаркасна, плоска, зручна до переве-

знення на далекі віддалі. Каркасна, така, що обертається, обтягнена різнобарвним папером восьмипроменева звізда представлена на світліні цього видання: «Щедрувальники. 2008 р., м. Львів, Україна. Фото: Олег Головацький» [Шульга Зеновія. Там само – С. 25]. В каталозі, випущеному до виставки різдвяної атрибутики 6-21 січня 2007 року, З. Шульга так представляє експоновані звізди: «Обов'язковим атрибутом колядників є Вифлиемська зоря, яку виготовляють з колосків жита, таперу, блискучого паперу, кольорових скелець тощо. Вона символізує собою зорю, яка, з'явившись на небі, подала знак про народження Ісуса». Тут автор трактує зміст звізди не тільки як Зірку-Сонечко слов'янської міфології, але як похідну від неї складову християнської символіки [Різаво у Львові: Каталог виставки/. – Львів: Національний музей у Львові, 2007. – 49 с. – С. 35]. Оригінальністю авторського рішення, індивідуального підходу в доборі матеріалів і конструюванні визначаються текстильна композиція Інни Івасюк [Там само – С.2], звізда Мирослава Падовського з металу, фанери, дерев'яних планок і фольги, що в основі містить об'ємну вирізьблену в липовому дереві сцену поклоніння волхвів [Там само – С.39]. Найоригінальнішою з експонованих була плетена звізда, що постала з рослинних матеріалів. Саме до бачення Різдяної звізди, як логічного продовження солом'яних павуків та обплетених косами снопів-дідухів, надихали кураторів виставки митці зі соломоплетіння Марія та Іван Кравчуки, Марія Янко, Раїса Павленко і Марія Іванишин. Саме з такою, сконструйованою із пучечків різноманітного збіжжя звіздою виступив дитячий вертеп див. фото: [Інна Чонка «Вифлиемська зоря» над дідухами, солома, плетіння, 2006 р. Там само – С.10] та [Там само – С.35].

Творчість графіка Мирона Яціва (1929-1996) є доступною для аналізу, оскільки зібрана і систематизована сином – мистецтвознавцем Романом Яцівим [Мирон Яців. 1929-1996. Життя і творчість/ упоряд. Роман Яців. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000. – 368 с., іл.]. Серед робіт останнього періоду налічується з десяток зображень вертепної дії зі звіздами. В екслібрисі Романа Василика звізда на шість променів величиною з фігуру звіздара схожа на елемент орнаменту, поширеного в дерев'яній плоскорізьбі – розети [Екслібрис Романа Василика. 1987 р. Ліногр. тон. 3(77), 9,4x6,3 см [темнокоричн.] /С. 111, 186]. Така форма звізди зустрічається тільки раз. Шість рогів-променів М. Яців застосовує для небесних зірок, а не рукотворних звізд, як у випадку двох варіантів графіки «Ангели». Там над кожною трійцею крилатих фігур сяє шестипроменева зоря [Два варіанти станкової графіки [Ангели]. 1990-ті рр. Оригін. граф., гуаш. 4 (16 та 17), 28x23 см [чорн., синій та чорн., фіолет.] /С.201, 310 та 311]. На листівці з підписом «Веселих Свят!» звізда Марійська восьмипроменева становить центр 11-фігурної композиції вертепних персонажів. Техніка лінориту диктує граничну умовність зображення – промені білі, а площина основи декорована в сіточку. Звізда нагадує квітку соняха [Листівка [Вертеп] «Веселих Свят!». 1988 р.

Вертеп Львівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва, 1989

Різдвяна зірка, що нагадує квітку соняха.
Мирон Яців. Листівка [Вертеп]. 1988.
Ліногр. тон., 12,1x7,5 см

Мирон Яців. Станкова графіка
«Тріє царі, де ви ідете?».
1990-ті. Ліногр. тон., 29,5x29,5 см

Мирон Яців.
Екслібрис Р. Василика. 1987. Ліногр.
тон., 9,4x6,3 см

Різдвяна зірка з вміщеним до центрального кола надписом «З новим роком». Мирон Яців. Станкова графіка «Коляда». 1990-ті. Ліногр. кол. 27,5x23 см

Різдвяна зірка з вміщеним до центрального кола надписом «Нова радість стала». Мирон Яців. Листівка «Вертеп». 1990-ті. Ліногр. тон., 12,3x12 см

Мирон Яців. Станкова графіка «Колядники». 1990-ті. Оригін. граф., гуаш, 28x23 см

Мирон Яців. Малюнок обкладинки до републікації дитячого вертепу Ю.Шкрумеляка. 1992. Прикл. граф.

Мирон Яців. Листівка «По всьому світу стала новина».
1990-ті. Ліногр. тон., 15x19,8 см

Мирон Яців. Малюнок для обкладинки журналу
«Малі друзі», 1995-96. Прикл. граф.

Небесна шестипроменева зірка. Мирон Яців. Станкова графіка [Ангели], варіант 1. 1990-ті. Оригін. граф., гуаш, 28x23 см

Василь Мадзелян. Колядування. 1980-ті. Ліногр.тон.

Ліногр. тон. 4(7), 12,1x7,5 см (15,5x9,3 см [синій]) /С. 137,190]. Така ж зізда становить смисловий центр у листівці з трифігурною композицією [Листівка «По всьому світу стала новина, Діва Марія зродила Сина». 1990-ті рр. Ліногр. тон. 4(16), 12x16,3 см (15x19,8 см [синій]) /С. 168,191]. В композиції «Тріє царі, де ви ідете?» невелика восьмипроменева зіздочка в руках у дитини, яка веде трьох царів. Площина основи декорована різними за тонуванням секторами; також і розробка променів різна – три білих, по два чорних і в смужку та один – в сіточку. До того ж великі площини, на які розбита графіка, перетинаючи тіло зізди, урізноманітнюють її членування [Станкова графіка «Тріє царі, де ви ідете?». 1990-ті рр. Ліногр. тон. 1(89), 29,5x29,5 см /С. 141,182]. У листівці «Вертеп. Нова радість стала» зізду теж тримає дитина. Хоч і невелика, в колі основи ця зізда містить вписаний текст, той, що у назві. Цікава її будова – складається немовби з 2-х накладених навскіс один на одного чотирикутників – чорного і змережаного в ялинку лініями. Зірка мало читається, а радше просто органічно вписується в загальне сюжетне тло: тут всі вертепні персонажі [Листівка «Вертеп. Нова радість стала» (подвійна). 1990-ті рр. Ліногр. тон. 4(22), 12,3x12 см (14x12 см [коричн.] Поліграф. друк. С. Скрипник, Канада /С. 164,191]. У графіці «Коляда» в коло основи зізди, піднесеної над хором колядників, М. Яців зумів вмістити напис: «З новим роком» [Станкова графіка «Коляда». 1990-ті рр. Ліногр. кол. 1(33), 27,5x23 см [чорн., зелен.]/С.194, 222]. Композиційно споріднена графіка «Колядники» містить восьмипроменево зізду зі світлими променями і сірим диском центру [Станкова графіка «Колядники». 1990-ті рр. Оригін. граф., гуаш. 4(15), 28x23 см [чорн., зелен.]/С.201, 301]. Схожі й зізди в композиціях, які оздоблювали обкладинки періодичних видань [Святковий різдвяний малюнок до републікації сценарію дитячого вертепу Юрія Шкрумеляка для тижневика Літературний Львів, 1992. Прикл. граф. 4(5)/С.217, 315 та Малюнок для обкладинки дитячого видання Малі Друзі, 1995-96. Прикл. граф. 4(6)/С.217, 316]. На передньому плані двійко колядників із восьмипроменевою зіздою, яка поділена навпіл і декорована за принципом екарте.

Очевидно, що М. Яців зображав зізду, як необхідний атрибут вертепної дії, тематично пов'язаний із Різдом. Зізда, особливо з вміщеними в основі текстами, становить смислову зав'язку його графічних композицій. Вона стилізована, майже завжди Марійська, в кожній композиції вирізняється розробкою площин.

В Художньому музеї творчості Михайла Біласа м. Трускавця у роботах за різдвяними сюжетами зустрічаються зображення зіздаря зі зіздою. На щастя, в наявності є близько десятка якісних світлин з робіт цього великого митця художнього текстилю. Люб'язно надані директором Художнього музею М. Біласа п.Оленою Білас-Березовою, вони містять докладні підписи, на які тут покликатимуся.

Особливо цінний витканий ще 1978 році гобелен, де Різдяні зізди є

основним і єдиним мотивом. В назві твору та в орнаментіці М. Білас додержався нейтральності. Адже слово «щедрівка» не вважалося забороненим навіть у другій половині 1970-х – періоду, визначеного істориком Валентином Морозом, як «брежнєвський неосталінізм»: ну, що-бо крамольного в radoшах з приводу народження нового календарного року, в побажаннях при цьому добробуту й здоров'я? Та й обрана за мотив композиції звізда, відділена від ідеї Різдва Христового, нічого забороненого не являла. Тож пильне око ревних блюстителів чистоти суспільної свідомості могло не вздріти правдивого змісту, котрий вклав у цей твір митець. На щастя, нині маємо подивляти сміливості художника текстилю, котрий, відмовившись від такої улюбленої ним зображальності й методу ілюстрування в потрактуванні теми, зумів багато донести нам, нащадкам у XXI століття. Зокрема, догляньмося будові звізди. Так, її силует задля зручності ткацтва вписується в квадрат. Але застосування петельчастих поверхневих вузлів, особливо в розробці осередкової площини, як і саджене в самому її центрі колечко з попередньо виплетеного гачком ланцюжка, засвідчують: перед нами – об'ємна Різдвяна звізда з випуклою сферою в основі. Чітко окреслені 12 рогів – по три на кожній із сторін центрального квадрату. Мотив звізди подається на прямокутній вертикально зорієнтованій площині гобелену не поодиноко, а в 1,5 рапорту. Себто дві фігури розміщені по висхідній зліва направо, а третя, що над ними, становить центр гобелену. Початок наступного рапорту над тим центром – дві фігури, що повторюють нижню пару. Невеличкі фрагменти звізд обабіч, ніби обрізаних краєм, підсилюють враження їх множинності на святковому полі гобелену. Враження свята дарує колорит – відкриті яскраві жовта, зелена та червона барви, які в різних співвідношеннях сполучаються в тілі звізд на тлі ахроматичних світлих і темних вертикалей [Гобелен «Щедрівка», 1978 р., вовна, ручне ткацтво, авторська техніка, 220x118 см].

У габлоті під склом – дві вишивані за тематикою різдвяні сервети. Звізди на них творені в хрестиковій техніці. Перша, майже скатертина, бо за формою представляє квадрат величиною до 1 м, має досить незвичку, як для серветки композицію. Восьмифігурна група колядників оточує вертепну скриньку, вінчану Різдвяною звіздою. Цей великий сюжетний елемент міститься в центрі кожної з чотирьох сторін легкої мережаной габи. Звізда схожого потрактування, але дещо більша посаджена вище, по кутах центрального поля. Отже вісім звізд на одній серветі. Невеликий розмір розбитих на хрестики площин все ж дозволив художнику вивести форму основи звізди більше до кола, ніж до квадрата. Вісім рогів-променів обшиті ниткою-обвідкою, читаються виразно. Всі вони в яскраво помаранчевому кольорі. За центр править яскраво-червона цятка на ясно-жовтому тлі, обведена тонесенькою зеленкавою смужкою [Сервета «Вертеп», 1985 р., полотно, ДМС, ручна вишивка хрестиком, мережка, 96x93 см]. На темногранатовому, немов вечірне

небо, тлі другої сервети з написом на берегах «Христос ся рождає» в кожному з чотирьох кутів центрального поля міститься зображення Святого Сімейства: Йосип і Діва Марія, схилені над яслами з Богодитям. Над тією шопкою сяє зоря, що за розмірами повторює німби над святими. Її можна порівняти з великим колесом воза, на ободі якого малесенькі цятки створюють сяєво. Зображений момент адорації: до шопки вздовж країв центрального поля йдуть вклонятися Ісусові Христові групи пастухів, царів. Площинні, зручні до вишивання хрестиком, мініатюри містять одразу кілька варіантів зірок простої конструкції: малі хрещаті – їх несуть людські фігурки (чи то світло свічок, чи то зірки) та округліші, які за формою більше нагадують зорю над вертепом [світлина з сервети].

По-іншому підходить художник у проектуванні текстильних творів з Різдвяними зіздами вже в 2000-х роках. Вже в ранньому панно, виконаному технікою аплікації «Вертеп», на зорі української державності М. Білас зображає зізду такою, якою вона буде у всіх подальших його творах [Аплікація «Вертеп», 1990 р., оксамитовий папір, 110x110 см]. Восьмипроменева зізда, жовті роги якої з різнокольоровими помпонами вписані в більше коло – то центр композиції правої частини тканого триптиху [Гобелен «Різдво» (1 частина триптиха), 2005 р., вовна, ручне ткацтво, авторська техніка, 146x320,5 см]. Зізди є й на картонах, які М. Білас планував втілити в наступних текстильних творах. Проекти ті є водночас самостійними роботами майстра: «Колядники» та «Різдвяна казка». В обидвох зображена громадка колядників. Робота «Колядники» являє трійку дівчаток-співачок, де перша тримає Зізду. Шість променів-пелюсток округлої форми оточують центральний круг, який складається з кількох радіально розміщених кілець ясних теплих кольорів. Ті кольори виграють на тлі холодного колориту зимового пейзажу з хатиною в далечині на пагорбі [Пастель «Колядники», 2007 р., папір, пастель, 57x54 см]. Згодом цю композицію без змін буде включено, як один із елементів «Різдвяної казки». Там дівоче тріо з зіздою-квіткою розміщене в далечині, на третьому плані – під церквою. На першому плані персонажі вертепу несуть зізду, зображення котрої ідентичне зі зіздою на гобелені «Різдво». Зізда над вертепною скринькою, яку несуть п'ять юнаків, повторює більшу, що над вертепом [Пастель «Різдвяна казка», 2009 р., папір, пастель, 70x70 см].

Щодо всіх зізд, побачених в Музеї, можна виділити спільну характерну рису – як правило художник вписував в коло таку Зізду, роги якої не виступають самостійно, а саме в такому об'ямуванні. Для текстильного потрактування форм така інтерпретація є найбільш прийнятною, адже дозволяє розбивати простір між рогами на ряд площин, які локалізують певний колір. А центр Зізди, що сам по собі становить або квадрат, або коло, дуже мало орнаментований – тут відбиток наклали особисті враження. У Музеї Трускавця експонується світлина дитячого вертепу в Трускавці 1944 року. Вона за типом близька до тих, які виготов-

лялися у с. Мацьковичах біля Перемишля. Роги її не надто витягнуті стосовно основи. За фотографією важко визначити кількість рогів: коли фрагмент представляє половину звізди, то їх більше, ніж 8 (можливо, 10-12). І сферичний центр, і роги-промені – всі частини акуратно обтягнені кольоровим папером. Не виключено, що Звізда, яку тримає підліток, і якої нижню частину вкарбував знімок, була типовою для цих підгірських теренів Львівщини. Не виключено, що й Михайлові Біласу, якому на той час було 19 літ, вкарбувався у пам'ять Образ цієї звізди або схожих до неї. Враження від бачених Звізд середини ХХ ст. стало для М. Біласа базовим, від якого він йшов до своїх текстильних проєктів на різдвяну тематику.

Скульптурним зображенням Різдвяної звізди в Трускавці завдячуємо таланту львів'янина Романа Петрука. Величава багатофігурна композиція звучить як реквієм за розстріляним гарнізоном НКВС вертепом, що йшов із колядою (6.01.1948). Трагедія сталася на Яворівщині. Але тільки в Трускавці за сприяння мецената і директора санаторію «Карпати» Лева Грицака автор пам'ятника зміг втілити свій задум, який він плекав впродовж десяти років (1990-2000). Тут, на території зеленої зони санаторію – у ландшафтному парку «Підгір'я» у співавторстві з архітектором Орестом Скопом постала монументальна група вертепних персонажів: Цар з коротким мечем; Танцівниця з маскою; Чорт-міхоноша з дзвіночком і тацею; Матір з немовлям; Ангел чомусь із опущеним додолу довгим мечем; коза і поряд Звіздар. Семеро персонажів і шість фігур (мати й дитя становлять моноліт), не рахуючи кози. Напрошується пряма аналогія з Роденовими громадянами міста Кале: там фігур теж шість, і вони перебувають на одному рівні з глядачем. У Петруковому вертепі постамент замінений на хаотично поскидані брили, а фігури закріплені кожна на пласкому острівці-підставці. Але зі сюжетною лінією між всесвітньовідомим і трускавецьким пам'ятниками все з точністю до навпаки. Коли на добровольців, що винесли переможцю ключі від середньовічного міста, чекало помилування, то на колядників – смерть від нелюдів із засідки. Про передісторію пам'ятника дізнаємося з тексту посвяти: «Український Вертеп. Різдвяне народне театралізоване дійство про прихід у світ Месії. Спонукою до створення пам'ятника для автора (Романа Петрука) стала трагічна подія, коли в 1948 році в с. Мальчиці, Яворівського р-ну на Львівщині НКВС-івці розстріляли сільський Вертеп». Проте і без читання вкарбованого на таблиці, тільки при погляді на цибатого Звіздаря, який стоїть навіть не першим між колядників, щось беззахисно приречене у виразі його простакуватого обличчя примушує серце стиснутись в передчутті непоправного. З усіх персонажів тільки фігура Звіздаря цілком статична, немов вже приготована переступити поріг вічності. Звізда в його правиці на довгим держаку піднесена над усіма достатньо високо, щоб служити домінантою скульптурної групи. Масивна, наскільки це потрібно для міцності, форма сприймається мере-

жано-легкою, готично піднесеною. Звізда складається з малої круглої коробки основи та восьми гострих рогів. Восьмий, зрошений із палицею-держаконь творить враження обертання звізди. Обабіч кожного рогу – товстий дріт надає площинній конструкції деякої об'ємності. Культурному феномену української писанки присвячено пам'ятники, а Різвяній звізді, певно, цей один у такому за настроєм зовсім не-різвяному трускавецькому вертепі. Але маю надію, що практика відродження вертепної традиції в подальшому дасть більше зображень Різвяної звізди, що в свою чергу позитивно вплине на повернення її Образу в свідомість сучасників.

(Кольорові ілюстрації див. на С. 373-376)

ФЕСТИВАЛЬ «СПАЛАХ РІЗДВЯНОЇ ЗВІЗДИ» – ВІДРОДЖЕННЯ ДАВНІХ ТРАДИЦІЙ

Надія Дзвоник,

завідувачка етнокультурологічного відділу

*Музею народної архітектури та побуту у Львові імені Кліментія Шептицького,
голова оргкомітету фестивалю «Спалах різдвяної звізди»*

Український народ – своєрідний і самобутній в багатьох аспектах своєї ідентичності. Але особливе, найважливіше його багатство, основа, фундамент його сутності – це відкритість на Божу істину. Тільки той народ, який є у близькості із Небесним Отцем, може виплекати таке багатство форм поклоніння, возвеличення, прослави Небесного Творця. Найбільшою любов'ю оповите таїнство народження Сина Божого. У творчому пориві народ створив тисячі духовних пісень та гімнів, колялок та шедрівок. У кожному регіоні, у селах та присілках творили коляду-прославу Народженому Ісусу, відповідно до своїх традиційних особливостей та етноколериту. Тому не дивно, що коляда поряд з українською піснею внесена в перелік всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а твір Миколи Леонтовича «Шедрик» став гимном Різдва у цілому світі.

Та не лише мелодійна коляда, не лише самобутній вертеп, у якому поєднався євангельський сюжет та побутові сцени. Не лише. Українці також виплекали ще одну форму прослави Господа, ще один унікальний символ – це атрибут Різдва – Вифлеємська зірка. І можливо, він не завжди сприймається, як повноцінне, самостійне культурне явище, але це лише на перший погляд. З упевненістю можемо це сказати, бо особисто пережила цю трансформацію, цю зміну сприйняття скромного, на перший погляд, реквізиту колядника – різдвяної звізди.

Напередодні Різдва 2007 року я перебувала у пошуках нових ідей святкування цієї величної події. Будучи на той час науковим співробітником Музею народної архітектури і побуту у Львові, потрапила у «свята свя-